

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

I. évf., 2. szám • 1995. július 6.

A TARTALOMBÓL

- Bánati autonómia-törekvések
1941-1944 között
Gyöngykaláris, 1936
A Kossuth-kultusz nyomai Zentán
A juhászok így élnek, úgy élnek...
Egy erdélyi harangöntő „Majszter”
Karlócán (1.)
Látképes szabadulólevelek
Gyelmis-regény, folytatásokban (2.)
Görög és latin tudósok munkája
Hogy folytonosan szem előtt
legyen... (1.)
A hegyesi csata 1849-iki július
14.-én
Kolerajárványok Kishegyesen (1.)
Topolyai mondák
Pusztatemplomról
A zentai tűzoltólaktanya

BÁNÁTI AUTONÓMIA-TÖREKVÉSEK 1941-1944 KÖZÖTT

1941 áprilisában a bánáti németek abban reménykedtek, hogy a hitleri német csapatok Bánátban önálló német tartományt hoznak létre. Bánát magyar lakossága meg volt győződve arról, hogy Bánátot visszacsatolják az anyaországhoz. A magyarságnak megalapozott volt a várakozása, mert Horthyék csak azzal a feltétellel vállaltak részt Jugoszlávia szétdözsésgző megszállásában, ha ennek fejében a jugoszláv Bácska mellett Bánát is magyar lesz – ismét. Hitler (1889-1945) még 1941. április 3-án is azt üzenté Horthy Miklósnak (1868-1957) „Marschieren Sie nur ein ins Banat!” Ugyanaznap azonban a német külügyminisztériumba megérkezett a románok értesítése: ha a magyar honvédség bevonul Bánátba, akkor a románok is megindulnak Bánátba! Németország nem tehetett mást, ha el akarta kerülni a magyar és a román összecsapást, mint hogy az utolsó percben visszavonta a magyaroknak tett ígértét és a Bánátba 1941. április 11-én csak a német hadserg katonái vonultak be.

Bánát magyar lakossága nagyot csalódott, de hamarosan lelohadt a bánáti németek örömmámora is. 1941. május 29-én megjelent Szerbia katonai kormányzójának rendelete, amely 1944 októberéig, a német megszállás végéig rendezte Bánát státusát (Verordnung über die innere Verwaltung des Banats). E szerint Bánát Szerbia része marad, Bánát összes lakói, a németek is, Szerbia állampolgárai maradnak, Bánát hivatalos nyelve továbbra is a szerb nyelv, tilos a német és a magyar felségjelvények használata a hivatalos pecséteken, a címereken, egyedül a lobogó használata engedélyezett a kifejezetten német és magyar rendezvényeken. Bánát kormányzója a podban-Vizebanus nevével viseli. A német megszálló hatóság mindvégig tartotta magát ehhez a jogi rendelkezéshez, hiába követelték a bánáti németek Hitleről a „Deutscher Donaustaat”, illetve a „Reichsgau-Banat” megalapítását.

Ezt a kinos helyzetet a német birodalom vezetősége az autonómia különböző formáinak a megadásával próbálta feloldani a Bánátban. Magyarország és Bánát magyarsága sohasem tárgyalt a Birodalommal a bánáti magyarság esetleges autonómiájáról: még voltak ugyanis győződve arról, hogy a háború győztes befejezése után erre nem lesz szükség, mert mindenképpen visszakérülnék az anyaországhoz. A németégsz viszont minden igyekezetével azon volt, hogy minél nagyobb legyen a bánáti német autonómia keretei, hogy ha már Magyarországához kell kerülniük, a lehető legnagyobb mértékű autonómiával kerülnének oda. A Bánát területi autonómiaja abban nyilvánult meg, hogy Szerbiában és a csonka Dunai bánásgon belül különleges státust nyert, a Smederevóban székelő szerb bánati független adminisztrációval, független rendőrséggel és független gazdasággal. A vezető szerepet mindenben a német lakosság vitte: a 11 járásban nyolc német, két szerb és egy magyar szolgabíró vezette az adminisztrációt (Törökkánizsán). Az önálló tanácsal rendelkező városokban és a községek legfőbbjében is majdnem kizáróan németek álltak az adminisztráció élén, szerbek, magyarok, románok és szlovákok legfeljebb a helyettesek lehettek ott, ahol jelentős számát tettek ki a lakosságnak. A gazdasági élet önálló irányítása is a bánáti németégsz kezében volt, akár csak a rendőrség. Mindez nemcsak abból a náci ideológiai előredet, amely a németégsz felbőrbrendő fajnak tekintette, ha-

nem a háborús körülmények miatt is, mert a Bánátban egyedül a németégszre lehetett biztosan számítani mind politikai, mind gazdasági téren.

A kisebbségek igazában a perszonális és a kulturális autonómia keretében valósították meg érdekeiket. Személy szerint mindenki deklarálania kellett nemzetiégsz hovatartozását, és egy-egy nemzetiégsz érdekszervezet képviselte egy német kisebbségsz érdekeit: a németégszét a Kulturbund, a magyarságot a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség, a románágot az ASTRA, a szlovákágot pedig a Slovenska kulturna spolka y Banate. Mindegyik egyesület élén elnök állt és „Führer-prinzip” mintájára az képviselte a népet a hatóságok előtt, intézte az egyesület életét. A BMKSZ-t 1941-42-ben báró Tallián Tibor, 1943-44-ben pedig Jeszenszky Ferenc vezette. A nemzetiégsz érdekszervezeteknek kiemelt jelentősége abban is megmutatkozott, hogy a lakosság még az élelmiszer-jegyeihez is az érdekszervezeteken keresztül jutott hozzá. A perszonális autonómia megnyilatkozott a lakosság gazdasági életének nemzetiégsz alapon történő szerveződésében is. A németek gazdasági életének csúszszerve az AGRARIA volt, 172 német felvásárló és hitelszövetkezettel. Az állattenyésztés és -felvásárlás ügyeit a SELEKTOR intézte. A magyar kisebbségsz a Központi Gazdasági Szervezetben szerveződött, amelynek Bánátban 23 főjka volt. E mellett igen sok magyar községsz megalakultak a beszerzési és fogyasztási szövetkezetek, 38 helyen működött a magyar gazdákör, míg Nagybecskerekben a Központi Hitelszövetkezet segítette a magyarság gazdasági életét.

A kulturális autonómia elsősorban az iskolaügy területén nyilvánult meg. A németégsz már 1941-ben teljesen önálló iskolarendszert alakított ki és nem maradt meg az állami iskolák keretében. A magyarság ezen a téren sem törekedett – a „szébb jövő” reményében – a különállásra: megmaradtak az állami iskolák keretében, ahol azonban biztosítva volt számukra a magyar tanítási nyelv és a magyar tantervek, magyarországi tankönyvek használata. Az 1943. évi statisztika szerint Bánátban működött 28 magyar óvoda 1516 gyerekekkel, 86 elemi iskola 13 220 gyerekekkel és 230 tanítóval. A nyolc magyar középiskolába 1725 tanuló járt. Magyarországi egyetemeken 220 magyar hallgató tanult. Jellemző a németégszben belüli ideológiai feszültségekre, hogy igen sok német, nem akárván a náci ideológia szerint neveltetni a gyermekeit, inkább magyar iskolába íratta be, és így létrejött az a feltűnő helyzet, hogy a Bánát 17 százalékat kitevő magyarságnak az iskolába több tanuló járt, mint a 21 százalékat kitevő németégsz iskoláiba. A megszállás éveiben mindvégig fennállt a bánáti német-magyar ellentétben a Kulturbund leggyakrabban fellelmezett panaszá éppen a kultúrában és az iskolaközségben folytatott „erőszakos magyarizációra” vonatkozott.

Hogy a bánáti autonómia korsa hogyan alakult volna abban az esetben, ha náci-Németország nyeri meg a háborút, azt csak sejtethetjük fajeimtelni ideológiaiújunk az ismeretében. Annait azonban tényként mutatnak ezek az autonómia-koncepciók, hogy még a totalitárius rendszerek is, akár náci, akár kommunista legyen az, a kisebbségi kérdés megoldási módzataiba kénytelenek voltak beakalkulálni a nemzetiégsz autonómiák valamilyen formában való érvényesítését.

HEGEDÜS Antal

A bánáti magyar iskolák jelenlegi szervezete 1941 május 7-én alakult meg. Magyar közpiskolákat az Iskolafejlesztégsz Becskerekben, Kilándban, Pancsován és Novibecsen szervezett meg, ebből az időpontban. Egy évvel később pedig szlovákiai okokból még Debeljácán és Versecen állított föl közpiskolákat.

A magyar népcsoportnak a Bánátszágban Becskerekben és Kí-mándban van önkormányzati gimnáziuma, Pancsován és Versecen pedig testületi nem teljes gimnáziuma. A versai gimnázium azonban a becskeréki gimnázium tanulmányi felügyelete alá tart.

Becskerekben meg kereskedelmi közpiskolát tart fenn a népcsoport és egy vegyes polgári iskolát.

Polgári iskolája van a népcsoportnak még Novibecsen és Debeljácán. A debeljácáni polgári iskola a becskeréki polgári iskola tanulmányi felügyelete alá tartozik.

Az összes bánáti magyar közpiskolák magánjellegűek, de nyilvánosságú joggal bírnak, és bizonyítványait, valamint oktatást az állami iskolák kiadványával egyenlo jogotk.

GYÖNGYKALÁRIS, 1936

PAULINI Béla (1881-1945) kezdeményezésére 1931-ben Budapesten, később több más magyarországi városban és faluban is megrendezték a parasztszoprotok tánc-, ének- és játékbemutatóit. Az e célra alakult népi együtteseket 1935-ben az ún. Bokréta Szövetségbe (később: Országos Magyar Bokréta Szövetség) egyesítették. A mozgalom aktivistái a kezdet kezdetén igyekeztek e társadalmi egyesületek népművészeti tevékenységét a trianoni határon kívül rekedt magyarságra is kiterjeszteni. Szándékukat az a cél vezérelte, hogy a népi kultúrából minél többet átmentsenek az utókor számára. E kulturális mozgalom Csehszlovákiában és Romániában kissé könnyebben bontakozott ki, mint Jugoszláviában.

Ebben az időben már a magyarok lakta jugoszláviai városokban, falvakban és nagyobb tanyacsoportokban is művelődési, gazdasági és sportegyesületek alakultak, annak ellenére, hogy a hatalom intézményei mindent elkövettek azok elorszásvásztására. Ahhoz azonban, hogy ezek a különböző egyesületek helyes irányba fejlődjenek, szükség mutatkozott egy központi irányító szervezet megalakítására. E feladatot volt hivatva megvalósítani a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség (JMKSz), amely 1941. február 15-ig illegálisan tevékenykedett.

1934. január 7-én megalakult Bezdánban a Magyar Közművelődési Egyesület (MKE), de már április 20-án, miniszteri rendelettel feloszlatták, azzal az indoklással, hogy a JMKSz be van tiltva, tehát ennek egy főkegyesülete sem működhet. Mindezek ellenére 1935-ben a JMKSz felkérte a bezdáni MKE-t, hogy szervezze meg a jugoszláviai magyarság Gyöngykaláris nevű népiünnepségét. Jóllehet ekkor már Bezdánban színvonalas kulturális élet folyt, az MKE csak arra vállalkozott, hogy 1935-ben megtartsa a Gyöngykaláris főpróbáját, és ha sikeres lesz, akkor 1936-ban megrendezi a Gyöngykalárist.

A főpróbára 1935. szeptember 16-án került sor. Reggel 6 órakor a tűzoltózenekar zenés ébresztőt tartott a községben, 9 órakor diszfelvonulás volt. A 80 csőszlánnyon és csőszfiún kívül részt vett valamennyi helyi társadalmi szervezet. Tíz órakor tábori misét, 12 órakor pedig közös ebédet tartottak a futballpályán. Délután 3 órakor kezdődött a csíkosok, a csőszlányok és csőszfiúk pompás felvonulása. A felvonulók és a nézők a futballpályára mentek, ahol a bezdáni bokréta táncosai bemutatóval szórakoztatták a közönséget. Az itt felállított szabadtéri színpadon a temerini színjátszók (a főpróbán ők voltak a vendégek) bemutatták a Csárdáskirály című operettet. A műsort 3000 ember nézte végig. „Ez a háromezer néző emelte olyan fényes magaslatra a bezdáni népiünnepélyt, amely az egész jövődinai magyarság elismerését és rokonszenvét kell, hogy kiváltsa” – írta az Új Hírek riportere az újság másnapji számában. A népiünnepélyen ugyancsak jelenlét volt G. Árpád festőművész e lapnak december 25-én megjelent számában közölte a bezdáni, doroszlói és gombosi népviseletkört készült rajzait.

A főpróba minden tekintetben kielégítette az elvárást. 1936-ban valamennyi bezdáni kulturmunkás tevékenyen bekapcsolódott a Gyöngykaláris szervezésébe.

A népiünnepélyre július 12-én került sor. Öt órakor a tűzoltózenekar ébresztőjével kezdődött. Már a reggeli órákban autóbuszokon, autókön, kocsikon, kerékpáron érkeztek a vendégek. Tíz órakor az artézi kútnál volt a gyülekező; 100 aratópár színpompás népviseletben két hatalmas búzakoszorút vitt a templomba. A menethez csatlakoztak a doroszlói bokréta táncosai is, akiket saját zenekaruk kísért. Az ünnepi nagymisét Horváth Gyula plébános celebrálta. Ez alkalommal megáldotta a búzakoszorúkat, amelyek a munkát jelképezték. Délben a futballpályán közös ebéd volt. Közben állandóan érkeztek a vendégek. Az utolsó csoport a délutáni vonattal jött Bezdánba. Ennek üdvözlésére az állomásra kivonult 52 csíkosnak öltözött lovaslegény, a tűzoltózenekar, a csőszlányok és csőszfiúk lovaskocsikon, a szervezőbizottság egyes tagjai és a nézők sokasága. A szüreti mulatságot meglevenítő díszes menet az állomásról a futballpálya felé indult. Ott sátoros étkeztetőben már folyt a bor, szőlő a zene, sült a pecsenye, főtt a különféle húsból készült paprikás. Délután volt a népi táncok bemutatója. Először a doroszlóiak léptek színpadra. Őket követték a gombosiak. Elismeréssel kell szólnunk az öszlői fejfel táncoló Bálint Istvánról és feleségéről, akik a csalágot adták elő. Ezután léptek fel a bezdániak. Több párostáncot mutattak be. A népitánc-bemutató az 52 táncosból álló bezdáni bokréta zárta, bemutatva az andalgót, a könnyűt, a csalfa-kitartót és a régi magyar palotást.

A bezdáni színjátszók a Mükedvelő Zenekar közreműködésével, amelyet Ruff István kántor vezényelt, este bemutatták Szirmai-Emőd: Mézeskalács című népies daljátékát. A főszerepben Munkás Éva (Örszi) és Vukovics István (Jóska), a bujdosó katonát) jeleskedett. A színdarab előadásában mintegy 40 szereplő vett részt. A főrendező Szilávik Sándor gyógyszerész volt. Az előadás alatt a rendezők a nézőknek mézeskalácszövet osztogattak.

A népiünnepélyen a meghívott vendégek között ott volt: dr. Simo Tapavica, Zombor város elnöke, dr. Cveta Maglic, dr. Gál Rezső, dr. Deák Leó, dr. Király Károly (Ada), dr. Kovács Bódog (Újvidék), dr. Bata Péter (Kanizsa), dr. Szántó Gábor (Tolpolya), dr. Forgács Benő (Újvidék), dr. Vojnits József (Bajsa), a jugoszláviai magyar sajtó képviselői és mások. A rendezvény tervezője dr. Kiss Tamás ügyvéd, kivitelezője Szilvási András szabómester volt.

A másnap megjelenő magyar sajtó ilyen címmel számolt be az eseményekről: „A jugoszláviai magyarság pompás ünnepe volt a bezdáni Gyöngykaláris” vagy „Négyezer néző előtt folyt le a színpompás magyar néptáncok bemutatója és a szabadtéri játék, a Mézeskalács” stb.

Úgy véljük, hogy az arató- és szüreti ünnepségek, valamint a népi táncok és mükedvelői színjátszás ötvözetéből kialakult Gyöngykaláris (=gyöngyfűzer) volt a királyi Jugoszláviában a Gyöngyösbokréta-mozgalom elindítója.

A KOSSUTH-KULTUSZ NYOMAI ZENTÁN

AZ UTÓBBI ÉVEKBEN vidékünk magyarsága újból megemlékezik a magyar szabadságharcról. Az évforduló óhatatlanul felveti a kérdést: vajon mennyire él tudatunkban 1848/49 és Kossuth Lajos (1802-1894) emléke? Kimutatható-e egyáltalán az emlékezés kontinuitása?

Bár az ilyen irányú kutatások hiányában talán túlzás lenne Kossuth-kultuszról beszélni, különféle megnyilvánulási formái Zentán is csak fellelhetők. Sajnos, a téma néprajzi vonatkozású, begyűjtött anyaga – tudunkkal – mindmáig publikálatlan, így maradnak a szákszavú, gyér levéltári adatok, a korabeli hírlapi tudósítások vagy más, közvetett források. Mindezekből egyértelműen megállapítható, hogy a márciusi forradalom (s vele Kossuth) emléke mindmáig él a zentaiaiak tudatában. Annál is inkább így van, mivel e kisváros napjainkban is többenemzetiségi környezetben, ahol a szabadságharc alatt tragikusban, tele féltreértéssel került szembe egymással magyar és szerb. Nem először és nem utoljára. Ennek következményeként még ma is észlelni a negatív előjelű, sztereotíp előítéletek-től terhes múltbeteintést mindkét részről.

Intézményesen rendszeresített, nyilvános megemlékezésekre minden valószínűség szerint csak 1867 után került sor, amikor a kiegyezés nyomán lassú liberalizálódási folyamat indul el a Monarchiában. Zentán egymás után alakulnak meg egyesületek, társadalmi szervezetek; többek között azok is, amelyek a '48-as örökség fő hordozóivá, ébren tartóivá válnak. Így például megalakul a Függetlenségi és '48-as Kör (később a Függetlenségi Párt alapszervezete) és a honvédegyelet. Tevékenységük nyomán állítták fel 1893-ban a Felsővárosi temetőben a szabadságharc zentaiai áldozatainak szentelt emlékművet. Meg kell említenünk a honvédegyelet elitelő állásfoglalását is a Görgey (1818-1916) rehabilitálását célzó kezdeményezésekkel kapcsolatban. A Függetlenségi Párt nagy népszerűségnek örvendett Zentán. Soraiából több ízben választott a város országgyűlési képviselőt.

Egyidejűleg nem feledkeztek meg Kossuthról sem, aki a magyarság számára mindig is a márciusi forradalom szinonimája maradt. S míg Széchenyi István (1791-1860) több ízben is átutazott Zentán, Kossuth pedig – tudomásunk szerint – egyszer sem járt vidékünkön, az előbbi neve lassan feledésbe merült, az utóbbi sorsát pedig figyelemmel kísérték száműzetése alatt is, egészen a haláláig.

Még életében utcát neveztek el róla. Legalábbis ez olvasható le egy 1876-ból származó város térképről. A két háború közötti időszakot leszámítva, az utcanév máig fennmaradt; igaz más helyen.

1887. március 15-én a „legnagyobb örömmel és lelkesedéssel ragadja meg Zenta város közönségének képviselő testülete az alkalmat, hogy Kossuth Lajos nagy hányságja a nemzet jogainak visszaszerzése, a magyar haza újjáteremtése s ennek jelenben úgy mint jövőbeni jólété s boldogság tétele feletti szakadatlan örködése által szerzett élévihetetlen érdemei iránti hálaérzetének s határtalan nagyrabecsülésének nyilvánításául e város díszpolgárává megválasztihajja.”

1894. március 24-én a képviselő-testület Kossuth halálának alkalmából rendkívüli közgyűlést tartott, mely – határozatainak – a „turini gyászszertartáson való képviseletre Boromissza János polgármester, Szárics Bertalan és Matkovits József, a Budapesti történelmi temetésre Szabó László orsz. gy. képviselő vezetése alatt 25 v. képviselő és Székfi György vezetése alatt öt 1848-49. hónapjában küldött ki a város költségén, Kossuth szobrora 1000 frt., a ravatalra díszes koszorú költsége szavazattal meg, a temetés napján az összes üzlethelyiségek zárva maradnak, a hűfeleketek ugyan e napon a templomokban gyászsztentisztelet tartására hívatnak fel”.

A Gazdakör kezdeményezésére gyűjtés indult egy Kossuth-emlékoszlop felállítására. Az akcióba más egyetlek is bekapcsolódtak, így például az Ipartestület, az Iparos Ifjak Önképzőköre... A Zenta-i Közlöny folyamatosan közölte az adakozók névsorát. S bár megalakult a gyűjtőbizottság s kinyomtatták a gyűjtőleveket, az emlékoszlop nem készült el. Így a zentaiai kegyeletőrző zárandókútja továbbra is a szegedi Kossuth-szoborhoz vezetett.

1902. szeptember 19-én a képviselő-testület díszülést tartott Kossuth Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából. Ekkor született meg az ötlet egy szobor felállításáról: 1907-ben a polgármester felhívással fordult a polgárokhoz, hogy adakozzanak Kossuth szobrára; úgy tűnik, azért, mert a közpénztárból erre a célra kiutalt évi összeg nem bizonyult elegendőnek. A Zenta Híradó szerkesztője, Kabos Ármin vezércikkében rámutatott arra, hogy amennyiben a gyűjtés ilyen ütemben halad, a szobor felállítására meg hat-hét évet kell várni; pedig a következő évre (1908) előírnýozott hívatási ünnepség jó alkalom lenne a szobor leleplezésére is.

S ha a szobor nem is készült el, az új vashíd Kossuth nevét viselte egészen 1941-ig, amikor is a visszavonuló jugoszláv katonák felrobbantották. Illetve, a történelmi hűség kedvéért meg kell említenünk, hogy 1903-ban eljuttott egy szobor Zentára: Varga Sándor szegedi szobrász ajándéka volt ez az akkoriban megalakult Kossuth-asztaltársaság számára – gipszből. Ismervé azonban a zentaiai Savoyai-szobor történetét, ezen már igazán nincs mit csodálkozni.

Bár a zentaiaiak mindmáig emlékeznek, tetteikben ez nemigen nyilvánul meg.

A zentai (Kossuth) híd

A JUHÁSZOK ÍGY ÉLNEK, ÍGY ÉLNEK...

AZ EMBERNEK egyik legősibb foglalkozása az állattartás. Az ősember rájött arra, hogy a vadon élő állatokat meg lehet szelídíteni, s az egyik hasznos munkatársra lesz (például a kutya vagy a ló), a másik táplálékot és ruházatot ad (a szarvasmarha vagy a juh). Régészeti leletek bizonyítják, hogy ezek az állatok több ezer éve együtt élnek az emberrel.

A régi, néhány száz éves térképek bizonyossága szerint a megművelt terület kevés, tehát nem a földművelés, hanem az állattartás az elsődleges foglalkozás. Ez a megállapítás különösen a török időkre vonatkozik, amikor a megritkult lakosság nem is tudott mással foglalkozni csak pásztorkodással. A mohácsi csata (1526) és a zentai csata (1697) közötti időszakra gondolunk. A Zentánál elszorított török vereség felszabadította Bácskát, az 1718-as pozsareváci béke pedig a mai Vajdaság egész területét.

Nem történelem órát akarunk tartani, de ezek az események határozták meg a lakosság egész életmódját, tehát a foglalkozást is. A törökök kiűzése után a Tisza-vidék lakossága olyan kis létszámú volt, hogy a királyi kamara gondoskodott az újtelepítésről 1750-1760 táján, Mária-Terézia (1717-1780) uralkodása alatt. Különböző vidékekről különféle népek jöttek ide új hazát keresni. Zenta környékére még zaporozsjei kozákokat is telepítettek. A vidék földesura a király volt, a községek tehát neki adóztak.

A XVIII. század közepén ismét megszaporozdó lakosságnak valamilyen élnie kellett. Az egyik legkézenfekvőbb foglalkozás az állattartás lett. A végeláthatatlan pusztákon mind több lovat, szarvasmarhát és juhot legeltettek. A jószágot szilaj módon tartották, tehát télen-nyáron a legelőn volt, de a téli védelmet és etetést meg kellett oldani. Később áttértek a felszilaj pásztorkodásra. Ez azt jelentette, hogy a jószágot kora tavasztól késő őszig a legelőn tartották. A téli takarmányozást viszont külön szállásokon vagy a települések házai mellett levő építményekben (istállókban, fészerekben) végezték. A legkésőbbi módszer a kezes tartás, az istállóban, ólban való nevelés. Ez utóbbi a fejlődő mezőgazdaság velejárója, tulajdonképpen a mai állattartás.

Vajdaságban is vannak olyan területek, amelyek művelésre nem alkalmasak. Gondoljunk csak a bánáti szikesekre. Van olyan állatfajta is, amely nem bírja a bezártságot, tehát legeltetni kell. A juhokra gondolunk, amelyek megtalálhatók az északi félteke minden mérsékelt évszékén, de fejlett juhászat van Ausztráliában is.

Nálunk nagy múltja van a juhászatnak, és úgy látszik, nem hal ki az ősi foglalkozás. A meglehetősen igénytelen állat megelégszik a szikes legelővel, s ha az kiég, az aratás utáni tarló gyér füvével. Egy ember 200-300 juhot is őrizhet. Egyszer külföldi múzeumi szakemberrel jártuk a pusztát, juhászokkal beszélgettünk. A vendég megkérdezte az idős juhászt, hogy a nyáj őrzéséhez, a fejéséhez hány

ember kell. A válasz határozott volt: egy juhász meg egy kutya. Az eszes és szorgalmas puli ugyanis az egész terelési munkát elvégzi. Régebben a nagyobb nyáj mellett komondort is tartottak, a tolvajoktól és a farkasoktól védtek a juhokat.

A szilaj juhászat idején igénytelen juhokat tartottak. A XVIII. század végéig egy kistestű, durvaszőrű, úgynevezett magyar juhot őriztek. Velük egyidőben ismerték és tartották a nagyszőrű ruckát. Ennek a bőrből készült a gondór szőrű suba. Más fajok betelepítését és nemesítését a XIX. század elején kezdték meg. Csaknem egy évszázad kellett ahhoz, hogy a finom szőrű merinó meghonosodjék. Vannak vidékek, ahol még ma is jobban szeretik a kevésbé finom szőrű, de nagyobb testű és edzettebb cigáját. A fajok változtak, de minden fajtára érvényes az, hogy mindene felhasználható: a húsa, a bőre, a szőre és a teje. Ugyancsak nagy értéke van a báránynak.

Nézzük a két háború közötti juhászatot, azóta ugyanis nagyobb változás nem történt (hetet).

A falkát (az egy csoportba tartozó juhokat) gyakran már Mátyás napján (február 24-én) kiterelték a legelőre, és ott maradt az első hóig. Ez a már említett felszilaj tartás. A síksági legelőn semmilyen enyhély nincs, a szikeseken még fa sem nő, tehát gondoskodni kellett a jószág védelméről. Általában háromágú szárnyékat építettek. A földre leásott nádfalról van szó, pontosabban, egy központból kiinduló három nádfalról. A széllel, esővel ellentétben irányú két szár közé terelték a jószágot. A kevésbé szeles két szár között korlátfalakkal egészen bekerítették, lezárták, ezt isztróngának nevezték. A nagyobb nyílásban beteterelték, a kisebbben meg egyenként engedték ki az anyajuhokat, és itt fejtte meg őket a juhász.

A juhász enyhelye a közelmúltig a szárnyék mellett épített nádkunyhó volt. Viselete még nem régen a kendervászonból készült ing és gatyá, a lábán csizma volt, az ing fölött fekete kislajbát, a fején kalapot hordott. Rossz időben magára terítette a vastag gyapjuszűrt vagy a birkabőrből készült subát. Felszereléséhez tartozott a juhászbót, felső végén gamóval. Ezzel fogta ki a nyájból a juhot, úgy, hogy a gamót beleakasztotta egyik hátsó lábába. Mindig kéznél voltak a kolompok, melyeknek hangját messziről fölismerte a pásztort, tehát mindig tudta, hol van a nyája. A kunyhó melletti ágásra volt akasztva a fejedény és a bogrács. Az utóbbiban készült a juhász mindennapi meleg étel: a pirított tarhonya. Rendszerint este főzött. S amikor néma csend lett a pusztán, elővette a juhász a furulyát és hosszan fujdogált egy dallamot, amelynek szövege arról szólt, hogy a juhászlegényt fölakasztották, mert a Szendre báró lányát szeretete:

*Falu végén magas nyárfa magába,
Juhászlegény furulyázgat alatta.
-Hej, te juhász, szépen szól a furulyád,
Behallatsz Szendre báró ablakán.*

*Szendre báró, ha felül a lovára,
Kivágtat a nagyszendrei pusztára.
Megkérdezi a számadót magától:
Nem látta-e az ő lányát valahol?*

*Jaj, de szépen kifragagták azi a fát,
Amelyikre juhászlegényt akaszták.
Fújja a szél fehér ingét, szép haját,
Más öleli Szendre báró lednyát.*

A dallam egyik kottaváltozata

EGY ERDÉLYI HARANGÖNTŐ „MAJSZTER” KARLÓCÁN (1.)

EGY ERDÉLYI vándorharangöntő család sarja csaknem harminc éven át – a XVIII. század végétől a XIX. század első negyedéig – nagy sikerrel működött vidékünkön. Karlócai műhelyének piaca kiterjedt a mai Vajdaság egész területére – Bácskára, Bánátra, Szerémségre.

Ki volt ez a „Majster”, aki ennek az ősi kézműiparnak akkorán oly sok haranggal látta el a falusi és a városi templomokat, ezenkívül Karadjordje ágyúöntője is volt az első szerb népfelkelés idején?

A derék mestert név szerint ismerjük. A Szerb Tudományos Akadémia karlócai egyházi levéltárában szép számban található cirill betűs szerződésekben így írta alá magát: Fogarasi János Harang Öntő. Az okleveles adatok, illetve Slavko Gavrilović tanulmánya (Jovan Fogaraši, zvonolovac i topolovac iz doba prvog srpskog ustanka, Zbornik Matice srpske za društveno nauku, 1968/49) és Patay Pál könyve (Régi harangok, 1977) alapján életpályáját elég nagy biztonsággal meg lehet rajzolni.

Fogarasi János az erdélyi Rettegről (Retcag, Románia) ered, 1770 táján született. Ebben a Nagy-Szamos-völgyi faluban hagyományos mesterség volt a harangöntés, a Fogarasi családon kívül még a Lázárok, Cserepiek foglalkoztak vele. A Fogarasiak közül háromról tudunk: Fogarasi György 1774-ben a Szeben megyei, Szeleindek faluban, „a vár alatt” öntött harangot; Fogarasi Illés, a mi karlócai mesterünk édesapja, elkísérte fiát bánáti útjára, de később nincs több hír róla.

Fogarasi Jánosról a XVIII. század legvégén történik először említés. Patay Pál régész, az iparművészet e sajátos ágának kitűnő ismerője, e sorok írójához intézett levelében hivatkozik a Tiszán inneni Református Egyházkerület sárospataki levéltárában lelhető, 1801-ben keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyvre, mely szerint a kortyvelési (Csehszlovákia) templomban található két harang a „Ref. Ekklesia költségével öntetett ez itt Cserepi Ferenc és Fogarasi János harangöntők által 1796. 14. apr. és ez ideig egy fa haranglábon állnak.” A harangok súlyának, az öntés árának feltüntetésén kívül még azt is feljegyezték az erdélyi mesterekről, hogy gyűlekezett költségén „mind maguk, mind marháik kosztoltattak.”

Két évvel később Fogarasi már Bácskában van. Ugyancsak Patay szíves közléséből tudjuk, hogy Újverbászban a reformátusok és evangélikusok egy-egy harangját közös haranglábon tartotta, ezek közül az egyiket „Iohanes Fogaras” öntötte 1798-ban. Pastyik László hívta fel a figyelmünket Bierbrunner Gusztáv: A Bács-Szerém ág. hitv. ev. egyházmegye monográfiája című, 1902-ben Újvidéken kiadott munkájára, amelyben több Fogarasi-harangról is említést tesz. Így feljegyezte az 550 font súlyú verbázi harang feliratát: „Diese Glocke ist unter der glorreichen Regierung seiner Kais. Kön.

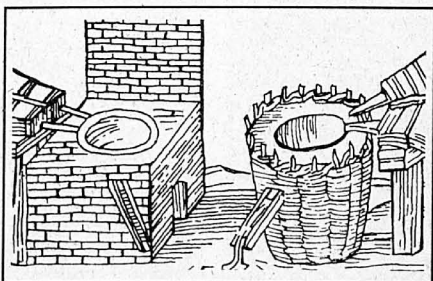
apost. Majestat Franz II: durch die Neu-Verbaszer lutherische und reformirte Gemeinde im Jahre 1798 gegossen.”

„Valami fatum által ide vetődtek Némely Erdélyi Harangöntő Mesterek...” – olvassuk egy korabeli okiratban. Ugyanez mondhatta a két Fogarasiról is, az apáról és a fiáról. Róluk sem tudjuk, hogy kerültek, milyen információk alapján a Felvidékről a déli részre. Azt viszont okleveles adatok igazolják, hogy a XVIII. század végén a verseci görögkeleti egyházmegye területén működtek. Az ottani püspök 1800. április 2-án keltetett, Stevan Stratimirović karlócai érsek érdeklődésére írt levelében dicséri a mestereket, közli, hogy szépen csengő harangokat öntöttek a mešici kolostornak, továbbá Fehértemplomnak, Pancsovának meg több falunak, de dolgoztak a szerémségi Kamenicán és Ürögön is. Ennek alapján az érsek meghívta Fogarasi Jánost – az okmányok az apát ettől fogva nem említik –, hogy telepedjen le Karlócán, a szerb görögkeleti egyháztartomány székhelyén. A felszólítás nemcsak megisztelő, hanem állandó egyházi megrendelésekkel is kecsegtet, úgyhogy nem sokat ingadozott. Már 1801 májusában ingatlant is vásárolt a városkában, s ezzel bekerült a tisztes adózó polgárok sorába.

A letelepedéssel a vándorlás persze nem szűnt meg teljesen, csak kisebb területre, főleg Szerémségre korlátozódott. A harangokat ugyanis a helyszínen öntötte, leginkább a templom közelében. A szerződés aláírása után a mester segédjével, ez idő tájt a verseci származású Peter Botával és feleségével, Juliannával kocsira ült, s a munkavállalás színhelyén fogott hozzá, helyi segítségkel, az öntőgödör elkészítéséhez, majd az agyag gyúrásához, a minta, azaz a negatív megformálásához, a díszek és a feliratok felrakásához, s végül a fém hevítéséhez, az öntéshez. Fogarasi 1802-ben Golubincin, 1803-ban Nestinben, Siden és Hopovón dolgozott.

A következő két évről nincs adatunk, de csakhamar bekövetkezett mesterünk életének egyik legizgalmasabb és leghomályosabb korszaka, amelyet Gavrilović professzor kutatásai világítottak meg – a szerb felkelők ágyúöntője lett. 1805 végén eladta 16 kapa szőlőjét és 2 kapa gyümölcsösét, azzal a szándékkal, hogy Belgrádba költözzék. Ez azonban vagy nem következett be mindjárt, vagy az akkori belgrádi tartózkodásról nem maradt fenn forrás emléki. Bierbrunner Gusztáv könyvének tanúsága szerint 1807-ben Járekon és Petrócön dolgozott. Szerzőnk ennek a két harangnak feliratát is megörökítette. Az egykori, 445 fontos járeki harangra a következő szöveg került:

„Comparavit Eccl. Aug. Conf. addictor Jarekensis proprius Sumptibus anno 1807. per Joannem Fogaras fusa rem camparum Carolovici.” A 14 mázsás petróci harang felirata: „Ecclesia Aug. C. Petrovacz MDCCCVII. fudit me Johannes de Fogaras in Petrovacz 1807.”

Harangbronz olvasztása kiöntővályúval
(Biringuccio: De la pyrotechnia c. könyvéből)

Újvidék

Zombor

Szabadka

LÁTKÉPES SZABA-

KEVÉS VÁROS büszkélkedhet a történeti látképek sokaságával. Pedig rendkívül fontos dokumentumokként tartjuk őket számon, hiszen egy-egy városról olyan fontos tudnivalókat adhatnak, amelyek egy halom irományból sem tudnánk kiolvasni. Régi építményeket, utcákat, járműveket stb. csodálhatunk meg, történeti korokat idézhetnek fel és addig megoldhatatlannak látszó műemlékvédelmi szakkérdéseket oldhatnak meg. Találkozhatunk látképekkel különböző térképeken és kiadványokban, képeslapokon, üvegen, porcelán tárgyakon, bútordarabokon stb., de ritkábban szabadulólleveleken is.

A szabadulóllevelekkel a céhlegényeket tüntették ki, miután a mesternél megszerezték a szakmai képzettséget. Továbbképzésük érdekében a céh néhány évig vándoroltatta a céhlegényeket, akik ilyen módon több országba is eljuthattak, majd a mesterremek elkészítése után maguk is mesterekké, teljes jogú céhtaggá lehettek. Habár Magyarországon a XIV. században alakulnak ki a céhek, látképes szabadulólvelel csak jóval később, többségében a XVIII. és XIX. században keletkeztek. Ma már ezekre a levelekre leginkább a múzeumokban, levéltárakban és különféle gyűjteményekben bukkanhatunk rá. Majdnem szabályszerű, hogy egy-egy város látképes céhbizonyáglevelei sokszor távoli vidékek és országok kulturális intézményeiben lehetők fel. Így például Újvidék eredeti látképes dokumentumait Nagyváradon, Brassóban, Mainzban, Pozsonyban, Budapesten, Bécsben, Lübeckben, Belgrádban, Zágrábban, Fehértemplomon, Eszéken, Pancsován, Djakovón őrzik. Zombor város metszete Nagyváradon, Mladá Boleslavban, Plzenben, Prágában, Bécsben, Budapesten, Zágrábban, Eszéken, Belgrádban, Djakovón található. Szabadkának eddig csak egy látképe került elő, s az is a mainzi Klaus Stopp professzor magángyűjteményét gazdagítja. Szó szerint érthető ez, ugyanis általában a nem névre szóló, vagyis a kitöltetlen úrlapon levő – mint amilyen a szabadkai is – látképes szabadulólveleket ritka példányokként kezelik.

A három szabad királyi város dr. Klaus Stopp egyedülálló történeti értékű művében, a Die

DULÓ LEVELEK

Handwerkskundschaften mit Ortsansichten című könyvében jelent meg az 1980-as években (lásd: Üzenet, 1986. 7-8.). A szerző Európa-szerte mintegy 3800 múzeumot, levéltárat, könyvtárat, antikváriumot, régiségkereskedőt stb. keresett fel és csaknem 6200 szabadulólévelet (céhbizonyosságlevelet) talált. Ezeknek mintegy 30 százalékát unikumként tartják számon. Kutatási eredményeit folyamatosan több kötetben tette közzé. 1984 és 1985 között dr. Stopp megjelentette a csehszlovák és jugoszláv köteteket is. A jugoszláviai helységekkel foglalkozó kötet előszavából megtudjuk, hogy szabaduló leveleket régente Krajna, Horvátország és Szlavónia, Bánát és Bácska területén készítették. A rézmetszetek 20 százalékát Christoph Hartvig alkotta jellegzetes stílusfelfogásban.

Az itt közzétett városok között **Újvidék** látkepe 1778-ban készült. Az asztalos- és mézeskalácsos-céh felette díszes tanúsítványát a budapesti Nemzeti Múzeumban őrzik. A városkép inkább a templomokra és kápolnákra, valamint Péterváradra helyezi a hangsúlyt.

A **zombori** metszet az 1700-as évek végén keletkezett. Az őrlepet 1809-ben állították ki egy bocsorkészítő mesterlegény részére (Zombori Történelmi Levéltár). A látkép szintén a különböző felkezetek építészeti, hanem gazdaságtörténeti vonatkozásban is vizsgálható.

A **szabadkai** ácscehek szabadulólévele 1815 és 1817 között keletkezett. A rézmetszet inkább a belteret, a lakóépületek elhelyezkedését ábrázolja. Az eddig ismert egyetlen látkép főként városrendezési, építészeti szempontból tanulmányozható.

A szabadulólével a céhlegények legfontosabb igazoló iratának számít 1731-től egészen a vándorkönyv bevezetéséig (1808-1829). E tanúsítványokat zömmel csak 1770-től látták el városlátképekkel, amelyek sokszor pótolhatatlan történeti adatokkal gazdagítják ismereteinket.

Penavin Olga

A JUGOSZLÁVIAI BÁNÁT MAGYAR NYELVJÁRÁSI ATLASZA

PENAVIN Olga sokoldalú munkássága, hisszük, nem ismeretlen olvasóink előtt. A népnyelv, népiélet elkötelezett kutatója ő. Tudósi munkája, pedagógiai tevékenysége miatt a debreceni születésű tanárnőre, amíg e vidéken magyarok élnek, az itteniek hálával és megbecsüléssel fognak gondolni. Hogy itt voltunk és vagyunk, azt népismereti és nyelvjárási értekezései örök időkre bebizonyították. Hogy milyenek a vajdasági magyarok, azt elsősorban az ő művei tanúsítják, hisz már a tizenkilencedik század nagy írói megállapították Kazinczától Arany Jánosig, hogy: "Nyelvében él a nemzet."

Legutolsó műve, *Bánát nyelvjárási atlasza* utolsó része annak a hatalmas vállalkozásnak, melyben az egykori Jugoszlávia területén élő kisebbségi magyarság nyelvjárásának és regionális köznyelvének szinkron jelenségeit mutatja be. Harmic év alatt a szó szoros értelemben feltérképezte a Muravidék, Szlavónia, Baranya, Szerémség és Bácska nyelvét. Atlaszlapokra vetítette ki a hangtani, alaktani jelenségeket.

Legújabb atlasza Bánát nyelvi világát mutatja meg. Harmincegy kutatóponton gyűjtött Majdántól Fehértemplomig, olyan helyeket keresett meg, ahol nem jártak még sem a nyelvészek, sem pedig a néprajzosok. A térképlapok különböző fogalomköröket ölelnek fel, elsősorban a falusi életből. Megtudhatjuk belőlük, hogyan nevezik a háznak és környékének egyes részeit, az emberre vonatkozó egyes fogalmakat, a növény-, illetve állatvilágot és a különböző cselekvéseket.

A nyelvjárási jelenségekből pontosan követhetjük Bánát településtörténetét. Három nagy csoportot különíthetünk el. A szegedi kirajzási déli ő-zó, a békési é-zó és í-zó, valamint a csiki székely nyelvjárást. A könyvben megtaláljuk a térképre vetett adatok nyelvi interpretálását is. Bevezetőjében pedig dióhélyban megismerhetjük Bánátus történetét. Időrendi táblázatában az újratelepítést, s azt is, hogy az egyes települések lakói honnan és mikor érkeztek mai lakhelyükre.

Penavin Olga atlasza ismétlenül meggyőzőtt bennünket arról, hogy mennyire fontosak a népnyelvi adatok az etnográfia számára. Egy-egy kutatás esetleges elindító lehetnek: a fejelkötő, a verőce, a szalmatál és sorolhatnánk még a példákat.

A fogyatkozó bánati magyarság nyelvi jelenségeinek kincestára ez a könyv. Adja a jó Isten, ne csak ez munka tanúsítsa azt, hogy egykor itt éltek és dolgoztak. (Csesa, Kanizsa, 1995)

BESZÉDES Valéria

GYELMIS-REGÉNY, FOLYTATÁSOKBAN (2.)

HA ISMÉT a fényképre, bonyolult állványa előtt festés közben megkövült szakállas emberkére pillantok, mindig elől kezdem a KÉP (a fénykép, a fényképen látható vászon, illetve a barátomnál lévő, befejezett festmény) leírását: a felállítás, a helyszín pontosítását. Amíg ezt nem véglegesítem, legalábbis magam számára megnyugtatóan, képtelen vagyok – és ezt, hogy képtelen vagyok esetemben a szó szoros értelmében kell venni (nem létezik borzalmasabb kifejezés egy képzőművészeti kritikus számára!) – képtelen vagyok Gyelmis művészetéről értekezni, nem tudok Itáliába röpülni, képtelen vagyok megérinteni igazi színeit (kéjekit), amelyekről B. Szabó 1943-ban még mint belső ragyogásúakról és világítóakról írt nagy elismeréssel, főhajtással szinte.

Annál is inkább kérdést jelent számomra a felállásnak, a pozíciónak ez a pontosítása, mivel sorra jelentkeznek a palicsi polgárok és persze barátok, ismerősök is, akik mintha csak valami jelle – fotónk reprodukálására vártak volna, hogy megszólaljanak, hogy kioldódjon, kifolyjon belőlük a tömördek, igaz, nagyrészt már törek állapotban lévő emlékek.

A legapróbb, semmis részleteket is dühvel korrigálják.

Igaz, be kell vallanom, kissé cselenen, én is éppen erre vártam, jászottam, erről álmodoztam, hogy a pontosítás valami összetettebb eljárás legyen, mint amit én papíroaim fölött, belyegyükjűtő-és óras nyitólencsémel, valamint az állandó újrírás segítségével el tudok végezni.

Először is kezdjük ott, támadott rám egy kedves hölgy a Klára-villa mögött: Lukácsnak sosem volt szakálla. Vén szatírnak, vén szatír volt, de szakálla sosem is volt!

Ki mondta azt önnek, uram, szegszte nekem, akárha valós szöveg, ott, nem messze az állatkerttől, a csónakok és vitorlások messze híres építője, Gyelmis Lukács még belgrádi ismerős (nemek fogalmam sem volt, hogy Gyelmis Belgrádban is tevékenykedett, talán még rajztanfolyamot is vezetett), ki mondta azt önnek, uram, hogy Lukács olyan soványka emberke volt, mint a pápuák között bölklászó Székely Tibor?!

Persze, magam is, az inuár lecsapolt Vér-tóra menet (milyen különös, akkor is éppen itt életem, afféle azilumban – akkor itéltek el épp ugyan, mint a Symposium szerkesztője –, amikor a Nagy-Palicot lecsapolták, le, mert az is úgy nézett ki, úgy festett, akárha vérről szaladt volna tele, igaz, az a vér inkább paradicsomlére emlékeztetett), naponta végigsétálva a Spliti allén, naponta elhaladva a helyszínen, a fotó és a festmény helyszíne mellett, a Kramer- és az egykori Budai-teleken épült, most Huszár-villa, valamint a szembeli cukrászda között, ott, ahol valamikor a villamos elfordult (többek között Farkas Bélát is agyongázolva), magam is korrigálok. Sőt, olykor – a helyszínen, a hely színes, a helyi színes etcetera mibenlétén tündödvé, annál is inkább, mivel névrokonom, Tolnai László is nagy vásznon örökítette meg azt a sarkot – le is ülök a cukrászda teraszára, hogy kávézás közben, öreg cserkész, rozoga kis buszolómmal, delejimmal, nyugodtabban betöljöljam magam.

A cukrászda helyén egykor Kmezz néni kereskedése tündökölt. Ha erősebb címet- vagy vaníliaillatot érzek, azt hiszem, Kmezz néni húzta ki (akárha apám az ő boltjában) a fűszeres fiókokat. Kmezz néni három fia közül a középső – a palicsiak Öcsöknék nevezik – egyike a palicsi ifjaknak, akik elsősorban a vízisportokban tündököltek volt (az Atyának becézett Farkas Béla is holdudvarukba tartozott), egy ideig Gyelmis Lukács egyik húgának, Rózsikának volt a férje.

A cukrászdát most macedónok, macedóniai albánok tartják, mint az AMOR-t és a szotyolós bódét is. Nem olyan rég dobhentünk rá, hogy egyikük, a Gani Redzsepi együtt vendégmunkáskodott bátyámmal Hamburgban. Egy szobában laktak. Óceánjárókat hegesztettek. Amikor később Mándy Ivánnal és Grendel Lajossal Hamburgban vendégzerepeltünk, szabad óráimban a komor kikötőkben és hajógyárakban kerestem azokat az óceánjárókat, nem egyre fel is kapaszkodtam, mint a cethal gyomrában bolyongtam csomagerőnkben, amelyet bátyám, a palicsi macedón-albán, Gani és a Csilágnak becézett, járásszerű Juhász Lajos hegesztettek...

Ki hitte volna, hogy egy Gyelmis-kép (fotó, Vojnics-fotó, amit Kovács Károly nagytott fel számomra) képesen a palicsi vitorlásoktól, a palicsi vitorlások híres építőmesterétől, Balázs úrtól, a hamburgi óceánjárókat hegesztő macedón-albánokig, járásszerű Juhászokig kell barangolnom – és akkor még egy szót sem ejtettem a LIDO DI ROMA-i lakás, valamint a katori kórház (ahol a másik Gyelmis-lány férje, dr. Živković főorvoskodott) teraszáról látszó tengeren – magán a Gyelmis-képen – himbálódzó asszonyszépségű hajókról. Pedig hát előre meg kell – töredelmesen be kell – vallanom: képzőművészeti kritikám, amelynek műfaját regényként jelöltem meg, egyetlen témája éppen az asszonyszépségek, a hetedhét országon túl is híres Gyelmis-lányok szépségének a titka kellene, hogy legyen...

Ahol valamikor a villamos elfordult... (Vig Zsigmond Sándor század elején megjelentetett levelezőlapja Palicsról. Szekeres László gyűjteményéből)

GÖRÖG ÉS LATIN TUDÓSOK MUNKÁJA

Nyomdatörténeti jegyzetek egy XVI. századi orvosi könyv margójára

MEDICAE ARTIS principes post Hippocratem et Galenum a címe egy ritka kiadványnak, mely 1567-ben jelent meg Genfben. A latin címet szabadon így fordíthatnánk le: a Hippocrates és Galenus utáni orvostudomány alapjai. A mű a szabadkai Városi Könyvtár XVI. századi könyveinek legértékesebb gyűjteményes szakkönyve. Egy hatkötetes orvosi antológiáról van szó, mely 11 ókori görög és latin tudós munkáját tartalmazza. Itt szerepel pl. Aretaeus görög orvos egyik főművével, aki egyesek szerint a Julius Caesar (i.e. 100 - i.e. 44) előtti időben élt, mások szerint - mely valószínűbb - Traianus (53-117) császárral uralkodása idején foglalkozott a gyógyítás mesterségével. Kiemeli a sorból többek között az Augustus (i.e. 63 - i.e. 14) császár idejében működő tudós doktor, Scribonius Largus is, aki sok írást hagyott hátra. Itt csak egy szakdolgozatával szerepel.

Az orvosi írások egyik legértékesebb szerzője Cornelius Aurelius Celsus, aki időszámításunk első századában, 29 körül élt. Neki köszönhető az orvostudomány a római irodalom legnagyobb és legértékesebb munkáinak. Celsus dilettáns, de művelt orvos volt, aki az orvostudomány mellett a filozófiában, retorikában, mezőgazdaságban, hadászatban is jártas. Kiváló tehetsége felölelte az akkori Róma divatos tudományainak összességét. Minden tudományágból írta könyveket. Artes című enciklopédikus művéből az orvosi rész csodálatosképp fennmaradt. Ez a munka nyolc részre oszlik és a betegségeket dietetikus, farmaceutikus és kirurgikus gyógy módok szerint tárgyalja. A mű sebészeti része a legtekélyesebb. Ez a jelentős munka Hippokratész (i.e. 460 körül - 377) munkái mellett az egyetlen, melyből az időszámításunk kezdete előtti orvostudományt főleg az alexandriai fejlett sebészeti ismerhetjük meg.

Az antik írók és történészek nem említik Celsus műveit, a középkor sem ismeri eléggé. A legértékesebb Celsus-féle kéziratokat, amelyekből a többit átirták és másolgatták Perottoncelli de Sarzana (1397-1455) fedezte fel, ezekből készült ezután az első nyomtatott firenzei kiadás 1478-ban, majd egy milánói 1481-ben. Ez a Celsus-féle *De re medica libri octo, operis ab eo scripti de artibus pars sexta* c. mű a szóbanforgó gyűjteményes kiadás kb. nyolcadát képezi.

A nagyformátumú, 1567-ben készült, jól megőrzött bőrkötéses ritkaság az európai könyvnyomtatás egyik kiváló remeke. A könyvet a francia Stephanus nyomdászcsalád leghíresebb tagja, Henri Estienne, latinosan Henricus Stephanus (1528-1598) szerkesztette és adta ki. A család 17 tagja 170 évig foglalkozott nyomdászattal Párizsban és Genfben. A nyomda 1500 körül indult be és az akkori Párizs legszabadabbulv egyéniségeivel volt összekötöttségben. Henricus

Stephanus a század közepén vette át a nyomdát. 1557-től kezdve Párizsban több klasszikus művet adott ki, majd Genfben is tevékenyen részt vett nem csak nyomdászati munkákban, de mint a klasszikus filológia, irodalom és más tudományok ismerője fordításával is kivált a többi nyomdász közül. Henricus Stephanus volt az első, aki népszerűsítette Anacreon (i.e. 572 - i.e. 487 körül) költeményeit, az ő műhelyéből kerültek ki Szophoklész (i.e. 495 - i.e. 406), Hérodotosz (i.e. 484 körül - i.e. 424), Plutarkhosz (46-120) művei, az új testamentum-kiadások, egy híres francia biblia és mindenképp önálló munkája a *Thesaurus linguae graecae* (Genf, 1572). Az ötkötetes Thesauruson 12 évig dolgozott tudós feleségével együtt. Ez egy terjedelmes szótár, amely a görög nyelv teljes szókincsét tartalmazza, etimológiai sorrendben. Minden szónál jelezte, hogy melyik íróknak melyik művében és a kérdéses mű melyik fejezetében fordul elő. Ezt a nagyarányú munkát a mai napig sem tudta a tudomány újjal pótolni. Érdekes megemlíteni, hogy Henricus Stephanus csak egy betűszódtól vett maga mellé, mert munkáját utolsó pillanatig titokban akarta tartani. A betűszódtól, akit Scapulanak hívtak, később koldusbotra juttatta, mégpedig úgy, hogy alig jelent meg a szókönyv, Scapula annak ügyes, lopva készített kivonatát olcsó pénzért már árulta a könyvpiacon.

A magaskultúrájú páratlan értékeket az utókornak öröklő nagy nyomdászcsalád utolsó tagja 1674-ben halt meg Párizsban. Visszatérve a Henricus Stephanus által készített orvostörténeti ritkaságra, a könyv címlapjáról kiolvastok adatból megtudjuk, hogy a híres, mesés gazdagságú Fugger-bankár-dinasztia is belesegített Stephanus vállalkozásába. Azokról a Fuggerokról van szó, akiket 1368-tól tart számon a banktörténet. A Fugger család mely iparosként kezdte, a bankárok és hitelezők sorában történelmi jelentőségre tett szert az évszázadok folyamán. Uralkodókat segítettek ki pénzazaraik alkalmával. Behálózók üzleti vállalkozásaikkal egész Európát. Ezt a könyvet Huldrich (németesen Ulrich) Fugger pénzeltette.

A *Medicae artis principes...* hat kötete Zomborcsévics Vincze (1810-1890) Szabadka legértékesebb bibliofiljének magánkönyvtárából származik. A valamikor 2000 kötetből álló magánkönyvtárát Zomborcsévics a város főgimnáziumára hagyta 1900-ban. A második világháború után ez a magánkönyvtár, bár töredékben, a szabadkai Városi Könyvtár állományába került, és ma a másik szabadkai híres bibliofil Milko Izidor (1855-1932) könyveivel együtt magját képezi a Városi Könyvtár régi és ritka könyvgyűjteményének.

KUNKIN Szusanna

Az orvosi könyv fametszetei illusztrációi

HOGY FOLYTONOSAN SZEM ELŐTT LEGYEN...

Kováts másképpen Kovatsik Károly Lipót mérnöki munkája Szabadkán (1.)

A PALICSI-TÓ vízgyűjtőjét kutató az 1770-es és 1780-as évi okmányokban gyakran találkozni Kováts másképpen Kovatsik Károly Lipót mérnök nevével. Körülbelül 12 évet élt és dolgozott Szabadkán. Munkáiról többet írtak ugyan (Iványi István, Abafi Lajos, Lendvai Miklós, Madzsar Imre, Ulmer Gáspár, Ante Rudinski, Dóka Klára), teljes áttekintés mégincs róla. Erre teszünk kísérletet.

Ősei a valamikori Hont megyébe vezethetők vissza. Nem tudni azonban, hogy Kováts mikor született és hol. Feltételezés csupán, hogy 1750 táján. Arról sincsenek adatok, hol és mikor lett „esküdt matematikus”, azaz mérnök. Első munkáit – a jelenlegi Pest megyéhez tartozó Istvánmege és Sükösd egy-egy részletét bemutató, 1771-ből való két térképet (Dóka Klára kutatásai szerint a Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltárban őrzik) még nem mérnökként írta alá. Szabadka (akkor: Szent Maria) kamarai mezőváros tanácsának 1776. július 20-án kelt jegyzőkönyve szerint Kovátsal – már mint mérnökként! – mérették fel a Kelebia-pusztát. Ez a térkép a szabadkai Történelmi Levéltárban található. Ezek szerint 1771 és 1776 között szerezhette meg mérnöki képesítését. Ulmer Gáspár szabadkai levéltáros kutatásai alapján tudjuk, hogy Matija Rudić szabadkai lakos a veje volt Kovátsnak.

Az említett jegyzőkönyv szerint Kováts azt javasolta, hogy a város méretesre fel Ludas, Verusics, Csantavér, Zobnatica, Nagyfény, Vántelek, Györgyén, Bajmok és Sebesity pusztáit is és készítsen róluk áttekintő térképet. Hogy javaslatát elfogadták-e, az nem tűnik ki a jegyzőkönyvből. A szabadkai Történelmi Levéltárban viszont van egy 1776-ból származó és Zobnatica-pusztát áttekintő térkép. Kováts 1778-as Szabadka-térképét – amin feltehetően még 1779-ben is dolgozott – a budapesti Magyar Országos Levéltárban tartják nyilván. A Tompa-pusztát ábrázoló, 1779 áprilisában elkészült térképet a szabadkai Történelmi Levéltárban őrzik. Ugyanitt két későbbi másolata is fellelhető, de a Magyar Országos Levéltárban is van egy ehhez hasonló térkép. Mindebből arra következtetni, hogy a városhoz tartozó területekről csak készültek áttekintő térképek, s ezek Kováts munkái.

Említésre méltó, hogy Kováts Kovatsik Károly Lipótot 1779. szeptember 21-én beválasztották Maria Theresiopolis tanácsába.

„Ürményi Mihály zombori kincstári jószágigazgató – írja Iványi István (1845-1917) – 1782. júl. 23-án” a városban újra folytatta működését. „Hogy a polgárok földbirtoka újra össze ne keveredjék és föl ne cseréltes-

sék, hogy állandóság és béke uralkodjék közöttük, Kovács Lipót tanácsnokot, mint tanult mérnököt megbízta, hogy két segédmérnökkel, a földkönyvezetővel... és néhány tanácsnokkal az egyes pusztákat és az egyes polgárok földjeit (Bajmokon és Csantavéren) is határdombokkal és borzódalakkal egymástól elkülönítse, hasonlóan a szántóföldeket, a szőlőket és a közlegelőt is. Erről aztán készítsék a földkönyvet... és egy részletes térkép, mely a tanácssteremben kifüggesztessék, hogy folytonosan szem előtt legyen.” Ezek szerint Kováts 1782-ben tett javaslatával összhangban rendelet született az áttekintő térkép elkészítésére.

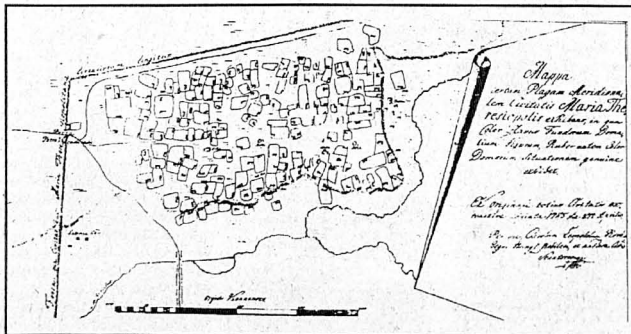
A Magyar Országos Levéltár Szabadka központjáról olyan 1782-ből való térképpel rendelkezik, ami – Ante Rudinski építész-mérnök megállapítása szerint – „a város területére vonatkozó terv maig ismert első rendezési terve”. Ez Szabadka eddig ismert első vízrendezési terve is.

A Szabadkai Történelmi Levéltár egyik dokumentuma szerint Kováts 1783. szeptember 26-án eladásra hirdette a „Kelebia Pusztaban lévő Majorságot”. A következő hónapban (szeptember 30-án) a városi raktár „3 grammatikális (vagy nyelvtani) osztállyal” való átalakításával kapcsolatban találkozni ismét Kováts nevével, aki 1784. július 5-e és 1787. július között elemi iskolai igazgató volt. Abafi Lajos (1840-1909) hivatkozva Madzsar Imre (1878-1946) feljegyzete, hogy „Kováts Károly Lipót 'szabadkai tanár' német versekkel szerepelt a temesvári szabadkőműves páholyban”. Erre mindenképpen a páholy 1786 júliusában bekövetkezett megszűnése előtt kerülhetett sor.

Ugyancsak a szabadkai Történelmi Levéltárban van egy-egy német, latin és magyar nyelvű dokumentum, amelyből kitűnik, hogy Nicolaus Mukits J85-ben a Helytartótanácsnak, a hatalommal való visszalécs miatt följelentette Kovátsot. Szóba hozta fölmerésait és térképeit is. A dokumentum tartalmazza Verusics-pusztá részletét bemutató, 1785. április 18-i térképvázlatát és Szabadka déli részének, Kér területének április 27-i térképlapját (képünkön).

„1786. aug. 7-én – írja Iványi – nálunk is munkába vétetett a város kül- és belrendezése a temesi kerületnek kir. biztosa Bachó János által.” Bachó kinevezte a város új tanácsnokait. Egyikük Kováts, aki szeptember 9-én helyettes bíró lett. Kinevezése előtt „aug. 26-án kelt német jelentésében – folytatja Iványi – a külvárosi iskolák szükséges voltáról” írt. Kováts a kinevezése után is készített térképet. Bizonyítja a szabadkai Történelmi Levéltárban található, 1786. október 10-i keltetésű lap, amin – a Városháza előtti téren, az általa rendezni tervezett, de csak 1787-ben megvalósított új nyomvonallal, ma már nem létező – Fűzfás-ér is látható. Figyelemre méltó, hogy Korabinsky János Mátyás (1740-1811) 1786-os földrajzi lexikonában felhasznált térképei között egy kéziratos, Kováts-féle és Bács és Bodrog megyéket bemutató térképlapot is felsorolt. Kováts meglevő térképeit ismerve feltehető, hogy fontos adatokat örökíthetett meg a Palicsi-tó akkori vízgyűjtőjéről is.

Iványitól tudjuk, hogy Kováts Kovatsik Károly Lipót 1787-ben a városban „az első kávéházat nyitotta meg és biliárdot állított fel benne”.

Szabadka déli részének, Kérnek a területe, Kováts 1785 áprilisában készült térképén

VISSZATEKINTŐ

A HEGYESI CSATA 1849-İK ÉVI JULIUS 14-ÉN.

Emlékirat a csata emlékére 1887-ik évi július 17-én a feketehegyi, hegyesi és szeghegyi hármastábornok emelt szobor leleplezésének ünnepélyére.*

Írta: Zomborcsévi György.

Bácsvármegye honvédegylete és történelmi társulata részéről 10 arannyal jutalmazott pályám.

NÁLUNK Bács-Bodrogh megyében lelkesülés és hazafúi öröm fogadta a márciusi törvényeket. Meghozott minden áldozat, ifjaink lelkesülten sorakoztak a felemelt nemzeti zászló alá, készek megküzdeni a hon bárhonnan jövő ellensége ellen, nem is álmódván, hogy saját körökben támadnak majd első ellenünk.

Szerbeink száz éves békés együtt létünk után önző és lelketlen igaztások folytán, oly kívánságokkal állottak elő, melyeket államiságunk feladása nélkül megadni lehetetlen volt, ezért Kossuth Lajos mint belügyminiszter követeléseiket megtagadta. A bécsi kamarilla felhasználta az alkalmat, Stratimirovics György és Rajacsics patriarchát eszközül használva, a fellázadt horvátok és szerbek által vette a rebellis magyarokat leigázhatni.

Ily előzmények után üttük ki az 1848-iki önvédelmi harc, mely változó szerencsével folyt az osztrákokkal, oroszokkal és hazánkbeli nemzetiségekkel mindaddig, míg a nemzet hősi küzdelme és öldöklő harc után ki nem merült s önként le nem tette fegyverét Világosnál.

Megyéinkbeli önvédelmi harcunk egyik legkimagaslóbb eseménye: a győzelemen vívott hegyesi ütközet; legszebb napja: az 1849. július 14-ike! E dicső napnak, ha nem is voltak döntő következményei, nagy horderejű hatásai, de anyamegyénk iránt köteles szeretetünknek fogva kell, hogy emléke minden magyar szívébe be legyen véve. Mert ha a multak emléken épül és buzdul a jelen, akkor nekünk, az 1849. július 14-én vívott hegyesi harc emléken kell, hogy szívünk hangosabban dobogjon, mert fényes zálogát láttuk ott szabadságunk, hazánk és megyénk iránti hő szeretetünknek és dicső vítérségünknek.

Jellasis József horvát bán és osztrák tábornok a sukorói (Fehérmegye) ütközetben (1848. szept. 29.) Móra magyar tábornok által visszavertén, becsületesszáva ellenére megszegett a fegyverszünetet és Bécs felé hátrált, de a bécsi mozgalom elnyomása után, 1849. tavaszán az osztrák déli hadak alakításával megbízatván, első teendője volt, hogy a fölkelő szerbek csapatait saját osztrák seregébe beolvassza. Föllepésével megszűnt a szerbeknek nemzeti harca és azokat csak, mint az osztrák sereg segédcsapatait tekintetjük. Kitetszik ez Jellasisnak Zimonyban tartott beszédéből is: „Ha a felforgató mozgalom – úgymond – magyar vagy szláv földön ütnek ki, az nekem mindegy; én csak az egységes Ausztriát ismerem el, az összmoracchia fentartását és a jogegyenlőséget!”

Bizonnyára nem is volt ivére Jellasis ezen fellépése a szerb követelőknek és csak ígéretek bírták őket az együtti fellépésre, és Jellasis serege inkább horvátokból, mint szerbekből állott.

Jellasis új seregével Slávonából a Dunán átjövén a titeli fensikra, ott horvát-osztrák seregét az itteni fölkelő szerbekkel megerősítvén. Perczel Mór magyar tábornokot egy véres ütközetben megveri (1849. jun. 4). Nem-sokára ezután Kátnál ismét összetűzvé, újlag Jellasisnak kedvezett a szerencse; számos magyar halott borította a káti csatát. A győzelem után Jellasis mostmár a Kiss Pál ezredes által oly hősiösen védett Pétervárad ellen fordult, ennek ostromát tűzte ki céljául. A kevésszámú, de lelkes magyar őrség vívott állt ellen Jellasisnak, úgy, hogy ez belátván az ostrom sikertelenségét, visszahúzódtott, s az osztrák fővezér utatásához képest, sietett Bácsvármegye felső részébe hatolni, s azt elfoglalni.

Június 15-én már Új-Verbáson találjuk seregének zömét, míg Dietrich Szent-Tamást, Turiát és Kis-Kért, Grammont pedig Bács-Földvárt szállja meg. Minden ellenállás nélkül nyomult fölfele, csak Ó-Becsen állt mellé meg. Minden ellenállás nélkül nyomult fölfele, csak Ó-Becsen állt mellé meg. Minden ellenállás nélkül nyomult fölfele, csak Ó-Becsen állt mellé meg. Egy maroknyi magyar csapat Perczel Mihály ezredes vezénylete alatt, mely a bánt hódító útjában megakadályozni merete. Jellasisnak az volt a terve,

hogy Ó-Becse elfoglalásával a magyar csapatot átszoritja a Bánságba s ezzel egész Bácsmegyét hatalmába kerítse. Ehhez képest június 24-én megtámadja Ó-Becset, melyet Perczel hős védelme dacára el is foglal.

S ezzel a bánt véleménye szerint terve keresztül volt vite; egész Bácsvármegye ura lett, csak Bajmok és Baja között állott még egy kisd megakadályozta hadtest.

Ó-Becse eleste után, a magyar IV. hadtest bácsmegei csapatainak vezérletét Vetter altábornagy vette át, ki a csapatok mozdulatait Szabadkáról intézvé, a sereg vezényletét a branyiszki hőre, Guyon Richard tábornokra, bízta, ki vítérsége miatt méltán megérdemelte az „oroszlánszív” melléknevet. Guyon Török-Becsénél a Tisza hídat verve, június végén benyomult Bácsmegyébe s Topolyát elfoglalja, és Kohlmann ezredet Bajára küldi, hogy a Pakról lefelé jövő Kmetty tábornokkal egyesülhessen s hogy így az egyesült magyar hadsereg sikeresen megküzdhessen az ellenséggel. Csakugyan Kmetty hadosztálya, mely mintegy 8000 emberből s 24 ágyúból állott, július 13-án már Kernyán és Szivácson táborozott.

Azaltalt Guyon Kis-Hegyes, Szeghes és Feketehegy között út tartott (július 8.), Kmetty pedig Veprovácán át Kálára tart...

...

A hegyesi csatáról két hivatalos jelentés létezik és pedig nem Guyon tábornoktól, de Vetter altábornagtól. Az egyiket az országkormányzó adta ki, mely 1849-ik évi július 15-én jelent meg és a közlönyben július 17-én 151. sz. a megjelent számában közretetett. A második jelentés Vetternek egy pótjelentése, mely kivéve az elsőnek számaidat, majdnem ugyanazonos az elsővel és pár nappal későbbi, és a közlönyben július 24-én 157. számában szinte megjelent. A harmadik okmány Vetter altábornagy július 15-én verbázi fohásidrásán kiadott napi parancsa.

Az első az országos kormányzóhoz tett jelentés a következő:

Az ellenség Guyon tábornok hadtestét tegnap hajnalban Verbász és Szenttamás felől a feketehegyi táborban megtámadta, de makacs csata után először Szeghegyről a csatornára, ezután azontúl is visszavertett és futásban Kis-Kér felé üldöztette.

Az ellenségnek a csatában 12000 embere, 48 ágyúval vett részt Jellasis saját vezérlete alatt. Résznélkül az egyik szárnyon csak 7000 ember 42 ágyúval csatázott az oroszán bátorsággal Guyon személyes vezérlete alatt.

Az ellenség 200 halottat és sokkal több sebesültet számolt.

Öttinger alatt lova meglövetett, ő maga megsebesült.

Az ellenségtől foglyokká léteket: Boganovics őrnagy, 4 más tiszt és 200 ember. Elfoglaltunk két 12 fontos ágyút és egy löszterít szekeret.

Veszteségünk halottakban 45, köztük két tiszt, 140 vítérség megsebesült, köztük 15 tiszt.

E győzelem érdeme Guyon tábornoké.

Különbön kitüntetett magukat Tóth és Perczel ezredesek, Igándi alezredes, Scholtz százados, tűzérőhadnagy Tóth, főüzér Janek és az 5-ik és 8-ik honvédszázadok, melyek a verbázi elsőncsi hídat ostrommal vették be.

Kelt Szegeden, július 15-én 1849.

Az országos kormányzó meghagyásából.

* A részletet a korabeli helyestrész szerint közöljük.

KOLERAJÁRVÁNYOK KISHEGYESEN (1.)

A MÚLTBAN az emberiséget sújtó sorscsapások egyik leg-szörnyűbbike a kolera volt. A hírtelen kiűrt és egész kontinensre kiterjedő kór ellen az orvostudomány fejletlensége miatt mégcsak védekezni sem tudtak az emberek.

Kishegyesen – a XVIII. századi benépesítés óta – négy ízben dühögött kolera: 1831-ben, 1836-ban, 1866-ban és 1873-ban.

Az első két járvány valójában része és utórezgése volt az 1827-ben Indiából, a Gangesz völgyéből indult pandémiának. A karavánok magukkal hurcolták a kórokozókat Oroszországba, ahonnan két irányból: Galiciából és a Duna torkolatától jutott be az osztrák birodalomba 1831 nyarán. A járvány főleg az ország középső részén, elsősorban a Tisza vonala környékén terjedt dél felé, míg nem Közép-Bácskába is eljutott augusztus folyamán.

A hatóságok tisztában voltak a veszély súlyával, azonnal reagáltak és éberen őrködtek a fejlemények fölött. A kolera megelőzésére tett intézkedésekről 1831. július 11-én Bulla Károly vármegyei főorvos jelentést tett, s felsorolta a legfontosabb teendőket.

Először is, ahol nem voltak vesztéggárra szolgáló épületek, ott deszkából kellett építeni, amelybe a koleraanyag utasokat helyeztek el. Minden vesztéglőállomáson három-négy épületet állítottak, a nagyságukat a hely forgalmassága szabta meg. Egy-egy ilyen bódében néhány pricsnek és legalább egy fogasnak kellett lennie. Az épületet nyolc láb mély és tíz láb széles árok vette körül, az árok egyszersmind egy kis udvart formált a ház körül, amit sorompó zárt le. A vesztéglőállomáson ezek a helyek egymástól 20–25 lépésszóra voltak.

Kishegyes határában 1831. július 12-én állították fel a vesztéglőállomást azokból a faépületekből, amelyeket Temerinből hoztak. Egyébként Szenttamásnál és Szekicnél is volt vesztéglőállomás. Az őrhelyeken orvosok ügyeletsekedtek, részükre is állítottak épületeket, amelyek egyben irodáknak szolgáltak, hiszen jegyzőkönyvet vezettek, amibe beírták az érkező és távozó utasok nevét. Ha az utasok megbetegedtek, betegségeük lefolyásáról, ha elhaláloztak, a haláluk körülményéről is jegyzőkönyvezni kellett. A beteg utasokat, vagy időközben akin a betegség jelei mutatkoztak, elkülönítették és 21 napig visszatarították a vesztéglőállomáson.

„A két orvostól kívül minden rekeszt mellé szükséges két szolga az egyik, a ki az gyanusoktól bent van, a másik külsőnél semmi közlésben ne legyen, ezen belső szolgának szükséges bent egy nagy Tálal fríz víz mosádra, p. o. ha külsőszolga, a gyanusok számára vagy élt vagy halt vagy orvosságot hoz, azt a rekeszt ajtajánál le teszi, a belső szolga fel veszi – és be viszi, az használt Edényeket vagy más szerszámokat tisztára meg mossa – de meg nem üríti ismét az ajtónál le teszi, a honnan a külső szolga fel veszi és el viszi.”

Az utasok ruháit, portékáit jól kifüstölték. Füstölésre bűdöskövet vagy az alábbiakból – egy lat bűdöskő, egy lat salétrom és négy lat búzakorpa – összeállított keveréket használtak. Bulla jelentése a továbbiakban részletezi a ruha, a szállított árú, a pénz és a levél füstölési módját. A levelet átszurkálták és így füstölték.

Ezek a helyeken kutakat is ásattak. Szólt az intézkedés a szükséges orvosságokról, többek között kellett ópium, kámforszesz, borsmenta, méz, lenmag, rizskása, mustármag, árpa, rebarbara, ezekhez járult egy fűrésztűkád, egy alfeicskendő és érvágószerszám.

A szigorú intézkedéseket, ha akarták is volna betartani, akkor sem lehetett. Az egész telecskai járásban – gyakorlatilag a mai Közép-Bácskában – csak négy orvos volt, azok is öregek, tehetetlenek, egyesek közülük ápolásra szorultak.

A ragadós nyavalya veszedelmesen közeledett. A vármegye megpróbálta elejét állni a kolerának. Július 22-től Martonosnál – akkor már Csongrádban dühögött a betegség – 112 fős fegyveres őrséget rendelt állítani, 38 lovas és 74 gyalogost, ugyanakkor körlevelet bocsátott ki a megye településeinek a vármegyei hatóság. A Siető rövid Utasítás – és Hirdetmény két dologra hívta fel a figyelmet, azokra, „mellyek téttesítendő a nyavalának ki útése előtt” és „mellyeket követni kellett midőn a nyavala ki útne.”

Megelőzésként ajánlja a szobák füstölését; óva int attól, hogy egy szobában sokan háljanak, a cselédesgazdák pedig osszák szét embereiket istállókra, padlásokra aludni. Reggelként ainek módja van rá, ígyék pálinkát, vagy egyék kenyert sával és kevés paprikával. Kerülni kellett a zsíros eledelt, a nyers gyümölcsöt, különösen pedig a sült és főtt kukoricát. Felette hasznosnak tartotta naponta egy ital borknak a fogyasztását, az ivóvíze pedig néhány csöp pálinkát csöpöpent. A betegség esetére az izasztást és a kamilla – vagy fodormentát ajánlotta.

A telecskai járásban július 29-én Csantavéren jelentkezett először a kolera; gyorsan terjedt, mintegy 470-en betegedtek meg, 220-an meghaltak. Szeptember elejére ebben a faluban kiűhögte magát a járvány.

Időközben a Hegyes határában állított vesztéglőállomásra annyira megtett, hogy Polyákovich János helybeli jegyző anyagi támogatást kért a vármegyétől, mert a falunak nem volt pénze újabb házikók építésére.

A vesztéglőállomásokon komolyan vették a dolgukat az örök. Erre példa, ahogy a Szabadkáról utazó Bratics braziliai konzult a kaponyai vesztéglő őrei nem engedték be a bajmoki határába, az éjszakát a szabad ég alatt töltötte, és mignem személye iránt rendelkezés nem történt, kénytelen volt magát bizonyos Stipics nevű polgár szállásán meghámozni.

Rudics Dániel vármegyei főszolgabíró 1831. szeptember 9-én kelt jelentése szerint „Hegyes Helységben a kolera nyavalyájának első jeleiben csupán egy meghalálozott folyó hónap 1-ső napján”. Ismerjük ennek a halottnak a nevét is: Betskei Éva 32 éves háziaszony.

A járványban megbetegedett hegyesieket Barta Mátys sebészorvos látta el, ő a telecskai járás négy orvosának egyike, több községen is teljesített szolgálatot, így nem sok ideje volt egy-egy községre. Csakhamar áthelyezték Hegyesről Óbecsére, mert ott a helyzet kritikusra fordult, Hegyesre pedig Roth Ferenc verbászi sebszervos jött. Roth Hegyesen kívül feladatát kapta még Pecelót és Moholt.

Kintsey József hegyesi plébános szerint „Kolera 1831-ben Hegyesen is mutatkozott.” Szerencsére enyhe lefolyású volt a járvány, csak négyen haltak meg.

Rudics főszolgabíró már idézett jelentésében összegezi a vármegye helységekben – így a Hegyesen is – megtett intézkedéseit, ami biztosította a kolera elleni sikeres harcot.

A ragadós nyavalya gyógyítására szolgáló gyógyszereket a községek előjárására idejében beszerette, azok kímél voltak azonnal. Elegendő számú asszonyt készítettek fel a betegek ápolására. Az ápolónok egy-egy felgyógyult beteg után egy forintot kaptak. Minden községházán a betegek fürdetésére és „pároltatására” alkalmas hordókát, zsámolyokat biztosítottak, ugyanakkor jó száraz, addig nem használt téglákat is rendelt Rudics főszolgabíró a betegek „ápolgatására”.

TOPOLYAI MONDÁK PUSZTATEMPLOMRÓL

TOPOLYÁN, a kaszárnyával szemben, a dombokon, délnyugati irányban volt a hajdani község, Fibajch. 1462-ben Mátyás király (1443-1490) az anyjának ajándékozta Nagybajchal (Baj-sával) együtt. Még 1485-ben is közösen említették. Azt tartják, hogy kőtemplomát Szilágyi Erzsébet (? - 1483) építtette, kolostor is tartozott hozzá. A templomnak vagy a kolostornak kincsei is lehettek. Idővel a kőveket széthordták, beépítették a házak alapjába. A múlt században dr. Hadzszy János (1851-1903), a híres orvos, majd fia, Jenő (1883-1935) is megvásárolta a parasztoktól a kiszántott kő- és cserépedény-darabokat. A kővek között akadt vörösmárvány is. (A Hadzszy családnak 1944 őszén ki kellett költöznie a házából, a gyűjtemény ott maradt a padláson, s eltűnt.)

A puszta templom emlékeit helyi mondák őrzik.

A puszta templom harangja

A törökök elpusztították községünk elődjét, szép kőtemploma volt, azt is fölégették. Siethettek, mert a harangot otthagyták. Mindenkit meggyilkoltak, csak az maradt életben, aki el tudott menekülni a mocsarakon keresztül Bajsára. Később néhányan ezek közül visszamerészkedtek, eltemették a halottakat, s egy mocsaras völgyben, ezt nevezik ma Mészézek völgyének, a harangot belesüllyesztették a mocsárba. A harang azóta is ott van. Ritkán szólal meg, mindig hajnalban, és mindig csak akkor, ha nagy veszély fenyegeti e vidék lakóit. Szép csengő hangja messzire elhallatszik. 1914-ben hallották a harangszót.

A gyűjtés ideje: 1968

Elmondta: Kókainé Német Margit, 80 éves

Nem tudom mőre volt, de úgy mesélték a régi öregek, hogy a Mészézek völgyén, a mocsárnál elsüllyedt egy templom népestől. Minden este pont éjjelkor megszólal az elsüllyedt templom harangja, aki azt meghallja, megőrül.

A gyűjtés ideje: 1965

Elmondta: Bábi Jánosné (Mári néni), 66 éves

Topolya mellett, a Mészézek völgye fölött volt egy nagy templom. A török elől menekülő nép feltette a templom kincseit és harangját. Nagy erőfeszítések árán a harangot leeresztették és a Mészézek völgyében lévő mocsárban elsüllyesztették. A harang azóta is ott van. Amikor a várost veszély fenyegeti, a harang a föld mélyén megkondul, jelezve a veszélyt, hogy vigyázzanak.

A gyűjtés ideje: 1971

Elmondta: Mentus Ilonka, 40 éves

A szabadkai Városi Múzeum régészlet 1976 nyarán próbászatként végeztek Topolyán, a Puszta templom feltételezett helyén. Kincset ugyan nem, de értékes tapasztalatokat szereztek (Fotó: A múzeum archívumból)

lom a haranggal. Ott a török szultánok laktak. Mikor a törökök elmentek, elásták a harangot. Egy juhász egy nagy eső után legehette a juhokat, és egy lyukat látott meg a földben, melyet később kiásott, és sok aranyat talált, ott volt a harang is, de nem bírta kivenni. Az aranyat ösvéren hozta be Topolyára. A juhász neve Bakai Öszd volt. Ebből építette a Kálváriát, és egy nagy birtokot vásárolt magának Kalocsán.

A gyűjtés ideje: 1975

Elmondta: Závodszki Erzsébet, 84 éves

A puszta temploma a Topolyáról vezető felső és alsó Kúlai út találkozásával szemben a hegyen volt, ahol a mostani Holló-féle szállás van. A régi öregek szerint ez a törökök temploma volt. A törökök a két hegy közötti szorosban tanyáztak. A hegyszoros előtt nádas volt és nagy víz. A nádas közepén kis tisztás volt. A zentai csata után a törökök menekültek, a kincset nem bírták magukkal vinni s a templomot is lerombolták. Sokkal később jött ide egy vak öreg török, és meg akarta mutatni, hogy hol a kincs, mert itt volt, amikor elásták, ő lépte ki a távolságot, és vakon is meg tudta volna mutatni, de nem bírta, mert közben az az egész hely víz alá került. Így soha nem tudták meg, hogy hol a kincs.

A gyűjtés ideje: 1971

Elmondta: Kisferenc Károly, 70 éves

1551-ben a Topol nevű falu török kézre jutott. A falu hegyen volt, előtte mocsár. A falu legnagyobb épülete egy templom volt, mely 4 óriási oszlopon állt. Ezek pedig hatalmas kővekből voltak kifaragva. A templomba észak és dél felől nagy lépcsős feljárata. A falu népe katolikus és a miséket öt pap tartotta. Ebben a templomban volt sok aranypénz, kelyhek, festmények és egy értékes harang is tartozott hozzá. Amint a törökök meghagyták, elvették a betyárok, így a harangot is. A kincs sohasem lett meg. Később az új falu a Krivák mellett épült fel és a neve Topolya lett. A templom egy éjjel elsüllyedt a földbe. Talán az aranyat is elvették, mert azt is mondták, hogy valahová a falába volt elrejtve a java. A múlt században még sokan kijárták éjjel 11 óra után

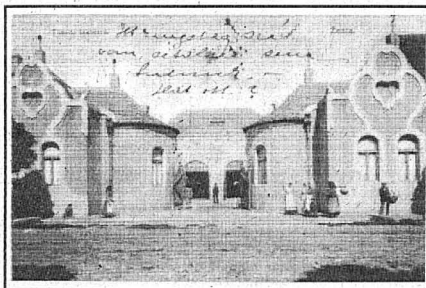
és ástak ott, ahol a templom volt, mert állítólag a sötétben az aranypénz megvilág, de senki nem találta meg.

A gyűjtés ideje: 1975

Elmondta: Bellányi Antal, 65 éves

Ennyi változat ismert a Puszta templomról. Vannak még érdekes kincsmondák a kőecskéről, a telecskai fakardról, a zentai csata után elásott aranyról és a török kaftánról, a Messzilátó dülőről, Karkatur nevének keletkezéséről, hévízi töről, a sós és édes kútról stb.

A ZENTAI TŰZOLTÓLAKTANYA

A tűzoltólaktanya (Prokes Szabolcs gyűjteményéből)

A századelőn a vidék jellegzetes építészeti stílusa volt a szecesszió. Az eklektika szorításából szabadulni vágyó építések érdekében, hogy célszerű alappal, népies formakincsel, újszerű megoldásokkal gazdagították környezetüket. A szecesszió stílusában készült épületek között is remekműnek számít a zentai tűzoltólaktanya.

A kisváros életében jeleto szerepe volt az 1874-ben alakult Tűzoltó Egyletnek. Örtanyája a városházán az úgynevezett Lebátféle iskolahelyiségben volt. 1898-ban merült fel először, hogy új intézetet kell alapítani, de a kezdeményezés csak 1900-ban vált komolyá. Az egyet 1901-ben nagyvadású akcióba kezdett, építési alapot hozott létre, melynek jogvedelmét különböző mulatságok beveteléből kívánták összegyűjteni. Az egyesület tagjai a városi tanácsot is segítségre kérték, az évi költségvetésen kívül 1600 forintot, valamint ötven évet folyosítandó segélyt, melyből felépítették az épületet. A terveket 1903-ban Lajta (Leitersdorfer) Béla (1872-1920) készítette el.

Az urbánus struktúrába nagyszerűen beillesztett laktanyaeépület három, rendeltetésében eltérő, formailag azonban összetartozó egységből áll. Az utcára néző szárnyak plasztikusan megformált piteoszék tömegeiben helyezték el az irodát és a legénységi szobát. Az udvar mélyén található a kocsiúsz. A funkcionálisan szétválasztott épületrészek szervesen összetartoznak. Megalkotásuknál Lajta Béla újszerű alaprajzban és formanyelvben gondolkodott. A fital Lajta stílusa még kapcsolatban áll a lechneri iskolával, de már feltehető benn a lajti népi építészeti szerkesztés. Lajta ezeket a változtatásokat tudatosan, a célszerűség érdekében eszközölte. Az összehatást ritmikusán kigyózó habarcsmintaival, mellyel az épület korpuzait fedte be, érte el. Bár színei a homlokzatot, bizarrságról mégsem beszélhetünk, mert egyszerű és hagyományos anyagokat használ. A lechneri hatás főleg a florális és szív alakú minták alkalmazásában, valamint az attika alkalmazásában figyelhetjük meg, ennek ellenére az idilli léptéki épület mégsem hat monumentálisnak. A tűzoltólaktanya bájoságát a részletek gondos és finom művi kidolgozása kölcsönzi. Ezek egybehangolása az építés szépművészetét bizonyítja.

VALKAI Zoltán

ZSÁMBOKY JÁNOS 1579. ÉVI TÉRKÉPE

Zsámboky (Sambucus) János (1531-1584) történész, orvos, nyelvész, a XVI. század sokoldalú és európai hírn humanista tudosa. Több európai egyetemen tanult, majd egyetemi tanár Bolognában, Bécsben udvari történetírőként és orvosként tevékenykedett. Feldolgozta a XVI. századi magyar történelem legfontosabb eseményeit és többek között kiadta Bonfini munkáját. Szemvedélyes könyv- és kéziratyjító volt. Miksa osztrák császár tudósaként a térképkészítés művészetét is elsajátította. Baráti kapcsolatok fűzték kora legkiválóbb gondolkodóhoz és kiadóhoz. Így az Antwerpenben működő Abraham Orteliuszhoz (1547-1598) is, aki a legjobb térképeket kutatta fel és vásárolta meg, majd közreadta „Theatrum Orbis Terrarum” című világhírű atlaszában. Zsámboky Magyarország 1579. évi térképe az atlasz 1595. évi kiadásában lát napvilágot. Országterképét Lázár deák és Wolfgang Lazius (1514-1565) munkájának felhasználásával készítette el. A Duna-Tisza közének gazdaságföldrajzi vonatkozása (az állattenyésztés megfelelő állatfajakkal való érzékelése), valamint a Duna vonalának torzulása szembevető. A kanok térségét a térkép (a 2. oldalon) is feltünteti. (Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből)

M. L.

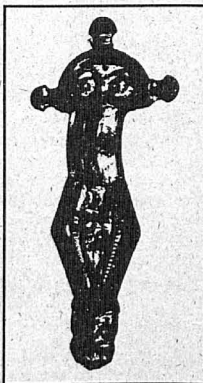
FIBULA

A képen látható aranyozott bronzfibulát (díszes ruhátű, amely a mai biztosítótűhöz hasonlóan működött) az észak-bánnati Szerbke-reszturon találták egy kiasót sírban. Viselőjét a hun birodalom felbomlását követő időszakra, az V. század második felében temették el, amikor korábbi szállásterületükről a germán eredetű gepidák a Felső-Tisza-vidékre kezdtek elfoglalni a tiszántúli részeket és hatalmukat kiterjesztették az Al-Dunáig.

A ruha vállon való összetűzése mellett ékszerként is szerepet kapott az előkelőbb személyek viselésében.

A fibulát az újvidéki Vajdaság Múzeumban őrzik.

Sz. L.

E számunk szerzői: Dr. BALLA Ferenc orvos, helytörténet-kutató (Bezdán), BESZÉDES Valéria néprajzkutató (Szabadka), dr. BORÚS Róza tanár-néprajzkutató (Topolya), dr. HEGEDŰS Antal történész-lelvártáros (Szabadka), HOVÁNY Lajos vízmérnök, egy. tanárség (Szabadka), KALAPIS Zoltán művelődéstörténet-szpublicista (Újvidék), KUNKIN Zsuzsanna főkönyvtáros (Szabadka), MAGYAR László filológus-lelvártáros (Szabadka), PEJIN Attila történész (Zenta), SZEKERES László régész (Szabadka), TOLNAI Ottó író (Pálcis), TRIPOLSKY Géza néprajzkutató (Zenta), VALKAI Zoltán építész (Zenta), dr. VIRÁG Gábor tanár, helytörténet-kutató (Kishegyes)

BÁCSORSZÁG – Alapító: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 – Vajdasági honismereti szemle – A Szabad Hét Nap havi melléklete – Megjelenik minden hónap első hetén – Lapzártá minden hónap 20-án – I. évf., 2. szám – 1995. július 6. – Szerkeszti a szerkesztőség: Beszédes Valéria, Czékus Géza, Lajta Gábor, Magyar László, Ricz Péter, Szekeres László, Tolnai Ottó – Felelős szerkesztő: SZEKERES László – Szerkesztő/olvasószerkesztő: Szabó József – Grafikai szerkesztő: Szalma László – Számítógépes tördelés: Roncsák Alexander – Fedőlap: Aczél Henrik (1876-1946) – Kéziratokat és képeket nem örmünk meg és nem adunk vissza – A Bácsország következő száma augusztus 3-án jelenik meg.